

प्रतीत्यसमुत्पाद सिद्धान्त

रचयिता:- डॉ. थान देव

Dhamma.Digital

स्थापानु अंक

प्रतीत्यसमुत्पाद सिद्धान्त

चवमि उ. थान देङ्ग

बर्माया नांजाम्ह चवमि उ. थान देङ्गं चवया दीगु
प्रतीत्यसमुत्पाद सिद्धान्त सफूतो च्वंगु भूमि-
काया सार नेपाल भाषाय् अनुवित्-

मिक्षु सुशोभन व उपासक नन्द सिद्धि बुद्धाचार्यया
संयुक्त प्रयासया छगू फल सत्य धर्म प्रेमि
पासापिन्त धर्म दानया रूपे सरुपण-

बुद्धाचार्यु अंक

भूमिकाया सार

भगवान बुद्धं कना तथा विज्याःगु पञ्चस्कन्ध सम्बन्धी सत्य ज्ञान वारे प्रतीत्यसमुत्पाद घैगु सिद्धान्त अनुसार थ्वीकेगु इच्छायाहा व्यक्तियात थ्व सफू निश्चय नं उपयोगी ज्वी । थ्व सफू हानं प्रतीत्यसमुत्पाद सिद्धान्त थ्वीकेत महत्वपूर्णगु तिबः नं ज्वी । थ्व सफूया चवमि उ. थान देङ्गं प्रतीत्यसमुत्पाद सिद्धान्त यात व्यावहारिक ढाचां बांलाक व पूर्वक व्याख्या याना दीगु दु । थ्व सफूती थ्वीका बीत्यंगु खँत थुपि खः-

(क) सत्य ज्ञान प्राप्त यायगु इच्छा दुपिन्त सम्पूर्ण दुःखं मुक्त ज्वीगु सम्यक् मार्गया लं केना बीगु,

(ख) नेपाल भाषाया षाठकपिन्त नेपाल भाषां प्रतीत्यसमुत्पादया ज्ञान थ्वीका बीगु ।

प्रतीत्यसमुत्पादया ज्ञानय् मुख्यकथं क्वय् बियातः कथंया व्याख्या वईः-

१. व्यक्तित्व, मिजंम्ह, मिसाम्हु इत्यादि व्यावहारिकय् छेला वया च्वंगु विभिन्न प्रकारया भौतिक व आध्यात्मिक

अवस्थाया प्रबाहू केवल अनुमानया अक खं मखु (Not a meer play of blind chance) बरु थव कारण व परिवर्धया परिणाम खः-

२. जन्म-मरण ज्वीगु खं छुन छुं अवस्थाय् हे दिना च्वंगु दु,
३. यदि व अवस्था (हेतु) यात हटेयाना बिल घाःसा सम्पूर्ण दुःख निर्मूल जुया वनी,
- ४ थुकीं (क) दुःख आर्यसत्य व (ख) दुःख समुदय आर्यसत्ययात च्वनिसें (अनुलोभ कथं) व (ग) दुःख निरोध आर्य सत्य व (घ) दुःख निरोध गामिनी प्रतिपदा आर्य मार्ग सत्य यात क्वनिसें (प्रतिलोभ कथं) दाश-निक कथं व्याख्या याना तःगु दु अथे जूगुलि, भगवान बुद्धया धर्म धात्थे बांलाक थ्वीकेत व बोध ज्वीकेत प्रतीत्यसमुत्पाद सिद्धान्त छगू मूलभूत आधार खः

बुद्ध धर्म, थःगु हे विशेष गुण व लक्षण याना सम्पूर्ण मेमेगु धर्म व दर्शन स्वयाः विशिष्ट खने दया च्वंगु दु । मेमेगु धर्मया तरिका स्वयाः बुद्ध धर्मया मुक्तिया तरिका गाककं फरक खने दु । मेमेगु धर्मय् थथे धाइ "ईश्वर या शरणय् हूँ. वैगु प्रार्थनाया, वैगु हे भरय् च्वँ, वया नाप हे पेपुनाच्वँ ।" इसाई, हिन्दू, इस्लाम, जोरम्तर जुदाइ धर्मत "ईश्वर" सम्बन्धी उपदेशय् दिना च्वंगु दु ।

धुमिगु धर्मय् यथे धैतःगु दु कि गुबलम्तक मनुखं ईश्वर-
यात विश्वास याइ मखुनि उबलम्तक वं घास्थे हे धार्मिक
बा सार्थक जीवन हने फेमखु । कीसं स्यू धुपि धर्मय्
चवपि द्वलद्वः मनूतसें नं दान, शील व पवित्रताया जीवन
हना चवंगु दु । तर आश्चर्यया खं थव खः कि द्वलद्व
बौद्धमार्गी तय्सं नं दान, शील व थः थःगु मुक्तिया
निमित्त ह्लापांगु पलाःकथं मनूतय्त ईश्वरया प्रार्थना या
धकाः मघाःनि । पवित्रताया जीवन हना चवंगु दु ।

बुद्ध धर्म मेमेगु धर्म नाप फरक जूगु सिद्धान्त-
मध्ये “अनात्म” अर्थात् आत्मा धैगु मदु । बहुदी तय्गु
दर्शन कथं मनु तय्गु शरीरय् दुने छगू अजःगु तत्र दु
गुगुलि मनुया ज्या-खं यात सञ्चालन याइ । थव तत्र अचल
व स्थिर धकाः मानय् याना तःगु दु गुगु सोबलय् थ्याय
इन्साफया दि मथ्यंतले गनं छथाय् चवना चवनी अले बैत
थ्याय इन्साफया अनुसार वा सत्यया स्वर्गय् वा नर्कय् छ्वै ।
बेदान्त शास्त्रय् ‘एतं मम, एषोऽहमस्मि एषो मे (आत्मा)
- थव जिगु, थव जि, थव जिगु आत्मा’ - धैतःगु जुल ।
हिदू धर्मया फुक्क सम्प्रदायया पिसं आत्मा वा आत्मान्
“थः” धैगु सत्यगु अविनाश शरीरय् दुने अलग चवना
चवंगु छगू तत्र खः धकाः सर्वप्रधारण कथं मानय् याना
वै चवंगु दु । हाल सालय् तिनि पाश्चात्य देशया (यूरोपया)
आधुनिक दार्शनिक व बंज्ञानिकतसें सम्पूर्ण चोज क्षण क्षणय्
उत्पत्ति व विनाश जुया वना चवंगु वा परिवर्तनशील या

साथ्यं छुं हे चीज नित्यं मदु घकाः माने याना हल,
 एव सिद्धान्त (रूप) शरीर्य जक लाःगू ज्वीगु मखु मन्य
 नं लागू ज्वीगु घकाः २५०० दँ ह्यो हे भगवान बुद्धं
 आज्ञा जुया विज्याय धुकूगु दु ।

गुक्रियात कीसं "मनू" घया च्वना व शरीर व
 मन मिलय जुयाः दैच्वंगु खः । बुद्ध धर्म कथं मनूयाके
 मन (नाम) व शरीर (रूप) या पुषः बाहेक अत मेगु
 छुं सत्यगु (फुना मवनीगु) आत्मा (जि) धंगु सुला च्वगु
 मदु ।

पदार्थं वा रूप (चीज वस्तु), पालि भाषाय
 "महाभूत" धैतगु खने दुगु महाभूतत खने मदुगु गुण व
 शक्तिया खने दुगु गुण सत्य स्वरूप खः ।

थुपि प्यंगू 'महाभूत' तत्व छटय यानां याय मज्जयुग्या
 नाप छगूया मेगु नाप पारस्परिक सम्बन्ध दुगु जुया च्वन ।
 फुक्क प्रकारया पदार्थं वा वस्तु ह्लापां चतुर्महाभूत मिलय
 जुयाः दया च्वंगु खः हरेक भौतिक वस्तु (लः, मि फय
 व चा) विभिन्न धातुया आपाः ह्य भागय् मिलय जुयाः
 जुयाः दया च्वंगु ख तर वस्तु छगू भावं मेगु भावय्
 हिला बने साथं ह्लापा यागु भाव वा उकी च्वंगु तत्वया
 केवल खने दुगु भाव, हांचा बा आकारया कल्पना जक
 मन्य लयना च्वनि, विचार वया च्वनि ।

मनूया दकमिबय् महत्त्वपूर्णं अंग खः- 'मन' ।
 एव अनिवार्यं रूपं चेतना (विज्ञान) या प्रवाह खः थुक्रियात

“विचार” घैगु शब्दं नं छयले ज्यू । विचार, केवल भौतिक वस्तुया प्रक्रिया मखु व छगू अदृश्यगु विद्युत्तया प्रवाह शक्ति थें जागु प्रवाह खः । विचार व विचार प्रवाहया जः मानसिक जगतया तत्त्वत खः । गुगु भौतिक जगतय भौतिक तत्त्वया अस्तित्व दु थें अलग हे अस्तित्व थुमि नं दु । मनु अनिवार्य रूपं हे निरन्तर प्रकट जुया च्वनिगु विचार शक्तिया स्वरूप खः गुगु न्यावले (खुसिथें) न्याना बना च्वनी ।

बुद्ध मनया विश्लेषणय् यथे वयना तःगु दु कि मन प्यंगू मानसिक स्कन्धया पुचः खः थुपि खः-

१. वेदना (सुख, दुःख आदिया अनुभव),
२. संज्ञा (नां व इन्द्रियं याइगु विषय वस्तु स्पर्शादि व उक्तिया प्रतिक्रिया लुमंति)
३. संस्कार (५२ चेतसिक वा मनया अवस्था व विभिन्न बानी व्यहोरा) व
४. विज्ञान - (सचेत जुया च्वनेगु) खः ।

बिज्ञान वेदना, संज्ञा व संस्कारया सारभूत अंग खः ।

उक्ति, मनु “सत्त्व” घैगु थव हे न्यागू स्कन्ध (रूप, वेदना, संज्ञा, संस्कार व बिज्ञान) या पुचः खः । मेकथं धाःसा मनु भौतिक चीज वस्तु (रूप) व मानसिक (मन)

क्षुक्रिया प्रवाह खः गुगु म्हाबलें हितुहिला च्वनी वा
निगू नाप नापंगु अबस्थाय् वा पलाय् हे नं उयें (स्थिर)
जुया च्वनी मखु ।

छु थुपि म्हागू स्कन्धमध्ये छगू स्कन्ध आत्मा जीव
वा सत्व खः ला ? बुद्धं धया बिज्यात - 'मखु' । अथेसा
छुक्रियात आत्मा, जीव वा सत्व धाय्गुले ? थ्व खें थन
च्वय् नं न्हयथने धुंगु खः कि पञ्चस्कन्ध बाहेक छुं हे
बीजयात आत्मा धाय्गु दुगु मखु । थन कीसं दया च्वंक्क
स्वभाव धर्मया स्वंगू मौलिक लक्षणमध्ये छगू खना च्वना
व खः अनात्मा, स्थायी वा अपरिवर्तित आत्मा वा जीवया
अभाव । बुद्ध - धर्म अनात्मा वा आत्मा मदु धैगु सिद्धा-
न्तय् दिना च्वंगु दु हानं थ्वहे अनात्मा सिद्धान्तया कारणं
बुद्ध - धर्म म्हाय प्रचलत धर्म च्वया। फरक जुया च्वगु
जुल । यदि छगू रथया घःचा, धुरा व जवं खवं च्वंक्क
भाग-पूजाति लिक्कयाः अलग अलग तया बिल घाःसा
'रथ' धैगु गन दै ? जवाफ खः "रथ" धैगु छुं दैमखु ।
तर व फुक्क घःचा, धुरा व भाग-पूजादिया संयुक्तरूप
हे 'रथ' धाइ । ठीक थुकथं हे पञ्चस्कन्धया पुवः मात
मनू वा सत्व धैतःगु खः गृह्यसित नाना प्रकारया नामं
व किसिमं, आकार प्रकारं, ढाँचा इत्यादि कथं म्हासिया
च्वनी हानं थ्व भौतिक वस्तु व मानसिक स्थिति परि-
वर्तन अनुसार ।

प्राणीतय्यु सृष्टिया वार्य् तिगू धापू दुः- ह्लापांगु
 धापू खः प्राणी अनादि काल्य हे सृष्टि जुया वया च्वंगु
 खः, उकिया शुरूआत वा प्रथम कारण वा सृष्टिकर्ता
 "ईश्वर" खः । मेगु धापू खः- प्राणीतय्यु जीवनया शुरूआत
 वा सृष्टिया वार्य् थाःगाः काय् फैमखु, छाया धाःसा
 कारणं ह्याबलें कार्यया रूप काइ हानं कार्यं नं कारणया
 रूप काइ* । थुकथं कार्यं कारणया चक्र्य ह्लापांगु कारण
 (हेतु) वा शुरूआत यात सीकाकाय् फैमखु ।

ह्लापांगु धापू कथ प्राणीतय्यु जीवनया शुरूआत
 दु व शुरूआत खः सृष्टिकर्ता ईश्वर - तर थन प्रश्नयाय्
 बहुगु खँ थ्व खः कि सृष्टिकर्ता वा ईश्वर गनं सृष्टि
 जुल, ब सृष्टिकर्तिया थःगु जीवन मुगु नियमं अवस्थित
 व मञ्चालन जुया च्वन । यदि थः यम्ह सत्व ह्लापांगु
 कारण (हेतु) वा वैत नं सृष्टियाइम्ह बिना सृष्टि ज्वी
 फुसा थ्व संसार ब थन च्वंपि प्राणीत सृष्टिकर्ता वा
 ह्लापांगु कारण मदय्कं सृष्टि छाया ज्वी मफे ।

मेगु धापू थ्व खः कि प्राणीतय्यु जीवनया शुरू-
 आतया वार्य् थाःगाः काय् फैमखु थ्व बौद्ध धापू खः ।
 बुद्धं सकारात्मक थथे धैबिज्याःगु दु - 'ब्रह्माण्डया
 सृष्टि वारे विवाःयानां सीकाकाय् फैमखु, व थें अज्ञानय्
 दुना च्वंपि व तृष्णाया जालय् तकेना च्वंपि प्राणी तय्यु

* हें नं खें थ्वइ, खें नं हें वइ ।

जीवनया शुरुआत नं पत्ता लगय् उची मखु ।” - (संयुक्त
 निकाय II १७८ पेज) च्वय् घाय् बुं घें, प्राणी तय्गु
 जीवन घा वा ब्रह्माण्ड कार्यकारणया प्राकृतिक नियमं
 सञ्चालन जुबा च्वंगु खः। कारणं कार्यं बल हानं कार्यं
 कारण दत्त, यथे हे जन्मया ल्यू ल्यू मरण व मरणया
 ल्यू ल्यू जन्म जुइगु जुल । जन्म व मरण छगू हे जीवन
 प्रवाहया निगू अवस्था खः । बुद्ध धर्मय् “संसार” घैतःगु थ्व
 कार्य - कारणवा जन्म-मरण या चक्रया ह्लापांगु शुरुआत
 माले फेमखु । “संसार” घैगु पालि शब्दया साहित्यिक अर्थ
 खः मदिक चाःहिला च्वनेगु वा जन्म-मरणया चक्र खः ।

थ्व जन्म-मरणया प्रवाह प्रतिस्थसमुत्पाद सिद्धान्त
 य्तय् व्याख्या याना तःगु दु । प्रतिस्थसमुत्पाद सिद्धान्त
 संसारया बारय् कना तःगु उपदेश खः थुकी जन्म-मरणया
 कारण वा प्रवाहया चर्चा दु । थ्व न त जीवनया ह्लापांगु
 शुरुआत गत केनेगु प्रयास खः न त लोकया विकास
 सम्बन्धी सिद्धान्त हे खः । थुकी किनिगू स्वाना च्वंगु
 व स्वाकेत तिबः जुया च्वंगु अंगया स्वापू प्रवाह दु ।

किनिगू स्वापूमध्ये ह्लापांगु निगूलि (अविद्या व
 संस्कारं) अतीत जन्मया खँ व, थुकी अतीत जन्मय्
 अज्ञानताया प्रभावे चाय्क चाय्क दय्का वःगु संस्कार
 (कर्म)या परिणय बी । बिज्ञाननिसें वेदना तक्कया प्यागू
 (बिज्ञान, नामरूप, सलायतन, स्पर्श व वेदना) स्वापुलि

अतीत वा पूर्व जन्मया कर्मफल केना तःगु जुल । तृष्णां
 निसें भव (तृष्णा उपादान, भव) तवकया स्वगु स्वापूलि
 वर्तमान चेतनायुक्त कर्म वा संस्कार दय्का च्वंगु केना
 तःगु जुल गुगु छिनछिनय् न्ह्याःवना च्वन । थुकिया अर्थ
 थ्व खः कि कीगु वर्तमान अवस्थाया लक्षण व वातावरण
 कीगु अतीतया जन्मय् याना वैगु कर्मया फल जूसां तवि
 भविष्यय् कीपि छु ज्धी धैगु खँ आः कीसं छु याना च्वना,
 वर्तमान वातावरणनाप गुकथं सामना याना च्वना धैगुली
 दिना च्वंगु दु, हानं लिपाया जन्मय् तवक न्ह्याना वनोगु
 जीवन शक्तिया गुण (कर्म दय्केगु शक्ति) हेरफेर याय्गु
 वा तःधं चिकिधं याय्गु शक्ति कीके हे दु । अन्तिम निगू
 स्वापू (जाति, जरा मरण) जन्म व उकिया फलादि वर्तमान
 कर्मया फल केना च्वंगु दु । थुकथं, अतीत, वर्तमान व
 अनागतकालकथं स्वंगू स्वात्तु स्वाःगु जन्मया खँ प्रतित्य-
 समुत्पाद सिद्धान्तं वयना च्वंगु दु ।

Dhamma.Digital

थुकथं, प्रतित्यसमुत्पाद सिद्धान्तं स्वंगू तः तः धंगु
 प्रश्नया जवाफ बो -

ह्लापांगु प्रश्न - कीपि गनं वया ?

उत्तर - अतीत वा पूर्व जन्मया कारणं ह्लापा कीसं
 याना वयागु कर्मया फलं, सिमधःनिगु अतीत ज्याखँया
 फल, पूर्व जन्मया पाप व पुण्यया फलं, कीगु हे अज्ञानताया
 अन्धकारं कीगु हे थःशःगु इच्छां, - कीपि थन वया च्वनागु

खः । थुकथं कीपि सकलं ह्यापायागु वा पूर्व जन्मया पाप
व पुण्ययात नापं ज्वनाः वर्तमान कालय् (थुगु जुनी) वया
चवनागु जुल ।

निगूगुः कीपि थन छाय् वया ?

उत्तरः— कीपि थन अतीत (पूर्व जन्म) या कारणं
वया चवना, छाय् धाःसां अतीत वर्तमान यात दय्की,
हानं वर्तमानं भविष्ययात दय्की कीपि थन कीगु थःथःगु
हे सुख व दुःखया कारणं वया चवनागु वा जन्म जुया
चवनागु खः, साथय् आपालं यानाः कीपि कीगु हे इच्छां
वा तृष्णां थन हयातःपि खः । गुथाय् तक्क कीके च्वंगु
सुक्ष्मादिसुक्ष्मगु स्वार्थयुक्तगु इच्छा यात निर्मूल याना छ्वय्
फैमख् उथाय् तक्क कीपि थन चवना चवनी तिनि । ज्ञानो
— पण्डित पिनिगु निमित्त थन स्वामा चवनेगु हे ह्यापाया
जुनी मुंका वःगु भार (पाप कर्म) यात मदय्का छ्वेगुया
निमित्तय् छगू सुअवसर खः, थःगु कुकर्मयात मदय्का
छ्वेत, कुदृष्टियात त्वःतेत, जन्म मरण सम्बन्धि कुधारणा
यात मदय्का छ्वेत, व मभिगु जुक्क त्वःफिका छ्वेत,
साथय् (भगवान् बुद्ध केना थका विज्याःगु) मध्यम मार्गय्
थःगु पलाः छ्वीत ।

स्वगूगुः कीपि गुखे वना चवना ?

उत्तरः कीपि कीसं दय्कागु कारण वा कर्मया
फल भोगय् याय्त वना चवनापि खः । गुपि मनूतय्

धःधःगु ज्याखँ वा परिश्रम सिद्ध मज्जुनि उषिं केवल
जन्म मरणया ससार चक्रय् चाचाःहिला चवनी, हानं
व हे ज्याखँ पूर्ण रूप सिद्ध मज्जुतले ह्याः वनावं चवनी गुषिं
मनूत मध्यम मार्ग अनुकरण यानाः धःधःगु ज्याखँ वा
परिश्रम क्वचाय्की वा सिद्ध याइ उषिं निर्वाणय् ध्यंकः
वपि ज्वी, सर्वं दुःखं मुवतपि ज्वी ।

ध्व भयंकरगु मायाजालया स्वाःपाः लिकयाः (यथा-
र्थता यात) स्वय्गु हे मनूया परम कर्तव्य खः । संसारया
प्रपच वा व्यावहारिक क्रियाकलापया दथ्वी धःगु मनयात
विचलित वा चञ्चल मयासे दनाचवने फय्केगु हे बुद्ध
भगवान्या मार्ग खः । मनुष्य जीवन छु खः घकाः
गम्भीरं विचायाना स्वेगु तर गुबलें हे सांसारिक प्रपञ्च
पूर्णगु जीवनय् भुलय् जुयाः व दुना मचवनेगु हे भगवान
बुद्धया धर्म खः । सांसारिक जीवनं मुवत जुयाः प्रब्रजित
जीवन जुयाः उच्च व आध्यात्मिक जीवन हनेगु हे
भगवान बुद्धया उपदेश खः । सत्यताय्, स्थिरताय् व
निर्वाणय् लोन ज्वीगु हे बौद्ध जीवनया सर्वोच्च लक्ष्य खः ।

ध्व सफूतो लेखकं व्यावहारिक कथं छर्लङ्गं ध्वीके
फय्केगु कथं प्रतीत्यसमुद्पाद सिद्धान्तयात व्याख्या याय्गु
कोशिस याःगु दु । ध्व सफू प्रतीत्यसमुद्पाद यात धःगु
हे विवेक विचार ध्वीकाः विपस्सना ध्यान भावना
याय्गु इच्छादुषिं साधकपिनिगु निमित्त चवयातःगु संक्षिप्त

व्यावहारिक महत्वं जागु वणन खः। थ्व प्रतीत्यसमुद्पाद
सिद्धान्तयात अरु भव्य बांलाक दाशनिक ताल वणन
याना तःकथं थ्वीकेगु इच्छादुपि तर पालि भासं व
मेमेगु भासं च्वयातःगु थ्व सिद्धान्त सम्बन्धि सफू व्वनेगु
अवसर प्राप्त मजूपि नेपाल भाषाया पाठकवगंपिन्त
यक्को ग्वाहालि जूवनी धैगु आशा दु ।

३० सेप्टेम्बर १९६७
रंगून, बर्मा ।

भदन्त उ थित्तिला
अग्गमहापण्डित

अनुवादयाय् सिमधनिगु भाषया प्रतिक्षा याना दिसं ।
